

FARKAS NOÉMI TÜNDE

TÁRSADALMI KÉP – VÁROSKÉP

■ Jelen tanulmány a magyar társadalomtörténet klasszikusait elemző és vizsgáló témában íródik. Arra ugyan nem célja választ adni, hogy mi a társadalomtörténet, hiszen több féléves egyetemi előadássorozatok keresik rá a választ, és vaskos kötetek írják körül egy-egy tudásterület ismereteit, de talán nem a valóságtól elrugaszkodott elképzelés azt gondolnunk, hogy a társadalomtörténet egyes alterületeiként számon tartott témák, mint a várostörténet, gazdaságtörténet, történeti demográfia, politikai társadalomtörténet vagy éppen a művelődéstörténet – ezeket a területeket emlitem, hiszen elemzésünkben ezeket érintjük majd – a történetírás önálló aldiszciplínáiként is felfoghatóak. Kétségkívül e hagyományosabb témák szoros viszonyban állnak a társadalomtörténettel, összefonódnak vele, és új megközelítési és szemléleti módot alakítanak ki, valamint más módszertannal operálnak. *A Bevezetés a társadalomtörténetbe* című, jelenleg egyetlen magyar nyelvű összegző kötet¹ is azt sugallja, hogy a társadalomtörténet sokszínű, a hagyományos és új irányzatok éles határai nem definiálhatóak, nem adható pontos meghatározás, sem egyértelmű válasz arra, hogy mi a társadalomtörténet, nem egységes és konkrétan körülírható, inkább „egy széles, módszertanában, tematikájában és szemléletében sokféle-

képpen tagolt társadalomtörténetről”² beszélhetünk. Ha egy hasonlattal kellene meghatározni a társadalomtörténetet, akkor egy festő kifeszített vásznának felelne meg, melyen a különböző színek kavalkádja, kialakított képe alkotja meg az „összképet”. A színek találkozása egy-egy irányzatot jelképezhet, sőt mi több, összeforrásukból – miként a kék és sárga találkozásából vagy a piros és kék egymásra futásából új szín keletkezik, a zöld és lila – két diszciplína találkozásánál is új, más szemléleti, módszertani vagy ismeretelméleti áramlat körvonalazódhat. Ám a színek önmagukban a hagyományos színek maradnak, „a piros, kék, sárga” önálló diszciplínaként is megállja helyét.

Ahhoz, hogy az elemzésre és összehasonlításra választott szerzők a magyar társadalomtörténet klasszikusai, kétség nem fér. A Hanák Péterről és Vörös Károlyról született összes írás, minden jellemzés és méltatás egyhangúan olyan történet-szekkéként említi őket, mint akik többféle dologhoz értenek, minden iránt érdeklődnek, nagy tudással rendelkeznek, vagyis valóságos humanista tudósok, amolyan „renaissance man”-ek, ahogyan Deák István írja.³ Mindketten olyan történészek voltak, akik kiválóan ismerték a politológiát, a magyar és a nemzetközi irodalomtörténetet, az építészetet, a szépművészetet és a művelődéstörténetet, és nem utolsósorban a 19. század historikumának avatott szakértőiként tartották számon őket. Hanák Pétert leginkább a közép-európai modern városok kialakulása, Budapest és Bécs versengése a politikában, az építészetben és a művészetekben, a lakásművészet, az arisztokratikus, a nagypolgári, a polgári és a kispolgári házak lakóinak életmódja a 19. században és a századfordulón témák foglalkoztatták. De sokat foglalko-

zott Magyarország és különösen Budapest helyével a nemzetközi kultúrában, a nemzeti, közép-európai identitás kérdéseivel, a zsidók, németek és mások egymásról kölcsönösen kialakított sztereotípiáival. Vörös otthonosan mozgott a 18. és a 19. század szinte összes gazdaság-, társadalom-, politika- és kultúrtörténeti problémájában. Levéltárosként, muzeológusként, kutató és sokat publikáló tudósként, szerkesztőként, lektorként és népszerű előadóként egyaránt nagyszerűt alkotott.⁴

Nevükkel ezek és ezek találkoznak, hiszen a tízkötetes *Magyarország története* több kötetében több fejezet szerzői, Hanák főszerkesztője is. Vörös a *Budapest történetében* az 1849–1918 közötti időszakról szóló és a *Tanulmányok Budapest múltjából* több fejezetének írója is.

A választást tehát a kortárs történészi lét és a hasonló témakezelés indokolta. Abban, hogy az elemzésre bocsátott szövegek a társadalomtörténet klasszikus témái, nem vagyunk biztosak, ám kétségkívül a 19. századi, leginkább budapesti társadalmi rétegek osztályozása, meghatározása és a polgárok városi helye, lakhatása, környezete fontos elemei a kor szak magyar társadalomtörténetének.

Hanák Pétertől a 19. századi nagyvárosi polgárosodás és urbanizáció témáját választottuk elemzésre.⁵ Ezt az írást a Vörös Boldizsár által a *Budapesti Negyed* hasábjaira, Budapest történetének az 1873–1918 közötti időszakáról írott, Vörös Károly-fejezetekből született összeállítással⁶ vetettük össze.

Hanák szerint „a polgárosodás és a modern urbanizáció közti összefüggést evidenciának tekinthetjük, hiszen a bővülő árutermés, a kibontakozó tőkés gazdálkodás a középkorítól eltérő, modern városfejlődés és urbanizáció alapfeltétele”. Az ő felfogásában „a 19. századi nagyváros már nem csupán iparos település és piacközpont, hanem igazgatási, törvényhozási, kulturális centrum, amely az egész társadalom életmódjának formálója és mintaképe”.⁷

Pest-Buda fővárossá válása a 18. század végén indult meg, urbanizációjának

üteme is ekkor gyorsult fel, és csak a 19. század első felében, a reformkorban teljesedett ki – írja. Lakossága a 18. század végéhez képest megháromszorozódik, de egyetlenül oszlik meg Buda és Pest között. Jobbára Pesten belül is súlyponteltolódásról tanúskodnak a népszámlálások összeírásai, hiszen a fallal körülvett belváros visszafogja a lakosság növekedést. Ezért a 18. század legvégén – a 19. század legelején lebontják a Váci kaput, épp a francia forradalom évében, a Kecskeméti öt évre rá, a Hatvanit meg az új évszázadban, 1808-ban.

Idevágó François Walter a városfalak problémájáról írt gondolata, miszerint: „ahol a gazdasági-társadalmi folyamatok kedvezően alakultak, a falak lebontásának kérdése már a 18. században egyre sürgetőbben merült fel. Több város is megtette ekkor a nagy lépést: megkezdték a zárttság felszámolását és új, külső kerületek építését. Ilyen Düsseldorf esete 1785 után. Más városok egyenesen elhátározták a falak lerombolását: Bonn 1703-tól, Berlin 1734-től, Hannover 1763-tól, Münster 1764-től. Hasonló évszámokat találhatunk a francia városok esetében is. Általában véve minél keletebbre érünk, annál későbbre esik a falak lebontása. Közép-Európa afféle átmeneti területnek tűnik, ahol a falak felszámolása mintegy a városi növekedés feltételeként jelent meg.”⁸ Az ő meglátását igazolja Budapest is, de a még keletebbre fekvő Kolozsvár esete is, ahol csak a 19. század végére bontják le a falakat és építenek reprezentatív belvárosi épületeket a helyükbe. Több forrásból tudni,⁹ hogy a 19. század harmincas éveiben még szinte teljes egészében állt a várfal az óváros körül a bástyákkal együtt, csak keleten, a Belső-Közép utca és Belső-Farkas utca között¹⁰ lett lebontva 1831-ben.¹¹ 1854-ben bontják le a Középkaput, 1857-ben a várostervező mérnökök a várfal bontását látják megoldásnak, noha a várfalak ügyével foglalkozó bizottság a falak és bástyák javítását szorgalmazza. 1868-ban a városvezetés úgy határoz, csak egy félreeső bástyát tart meg az utókorunk.¹² A várfal tel-

jes bontásának döntésére ugyanezt az időszakot nevezi meg Kőváry László 1866-ban írott magyar kori erődítményekről szóló művének kolozsvári passzusában: „...a főfalat szintén bontani kezdték, ma már egész vonalok hiányzanak. Napjainkban kimondták a halált a belső falra is.”¹³ 1870-ben dolgoznak ki tervet az utolsó várfalak lebontására. A hivatkozott szerzők is említést tesznek arról, hogy Kolozsvárott a világháborút megelőző három évtized át gondolt, nagyméretű megvalósításaival került napirendre a város szépítése, korszerűsítése, középületek emelése, a vízvezeték- és telefonhálózat kiépítése és a korzó, főtér és sétatér megépítése, rendezése. Erdély-szerzte példa nélküli ez a 19. század közepi tudatos várostervezési kezdeményezés, amely a kolozsvári főtér, azaz a Szent Mihály-templom körüli épületgyűrű teljes lebontását és egy korszerű központi tér kialakítását sürgeti, még akkor is, ha egy évszázados késést mutat Budapesthez képest.¹⁴ A városrendezéshez kapcsolódik Bernard Lepetit meglátása, miszerint az idő az, ami ütemezi a város átalakulását, azt a többezernyi változást, ám megoldást kell találni a városkép alakítására, ekképpen funkcionalista modell szerint a jövőt úgy kell megszervezni, hogy a jelen tendenciáit kövessük. Lepetit a városi tér birtokbavételének egyik módozatát abban látja, hogy a fejlődésre nyitott társadalmakban átalakul a régi város: eltűnnek a városkapuk, vagy többé már nem városkapuk, és a régi pályaudvarok más funkciót töltenek be.¹⁵

A pesti városkapuk lebontásával tehát a belváros alkalmasnak bizonyult az új vásártér, rakpart és rakpiac létesítésére, új üzletházak, szállodák, fogadók építésére és 1832-ben a redout megépítésére.

Hanák írásának címe a polgárosodás, alcíme meg a polgárosodás kezdete, ám igazából nem ebben a szövegben fejt ki a polgárosodásról és ennek kezdeteiről vallott nézeteit. A társadalmi struktúrára inkább egy 1996-ban megjelent konferenciászövegben utal, ahol kiderül, azt vallja, hogy 1848 előtt létezett Magyarországon gazdag polgárság, mely szövetségre

lépett a reformnemességgel, ám a kiegyezést követő kapitalista szabadverseny hatására deformálódott, és a nemesség polgárosodása illúzió maradt. Megkülönbözteti az „alulról”, jórészt önerőből kiküzdött polgárokat, ám véleménye szerint ennek az ágnak fősodrát nagymértékben a felülről, a főágból eredő áramlatok alapozták meg. Ide sorolhatók a nagybankárok, akik az állammal kölcsönös függésviszonyában álltak, és az iparosokból rekrutált burzsoázia. A jómódú üzletemberek, főként német és zsidó kereskedők, vállalkozók, de a tradicionális kiskereskedők és iparosok alkották a „habarékpolgárságot”. Őket sem érdek, sem érték-közösség nem kapcsolta össze, leginkább a felettük elhelyezkedő mintaképhez igazodtak, és beolvadtak az „úri középosztályba”.¹⁶

Hanák is a 19. századra teszi a gazdag polgárság jelenlétét, ám *A Kert és a Műhely* első írásából nem derül ki, mit ért polgárosodáson, polgárságon vagy a sokat említett burzsoázián. Vörös Károly ezzel szemben szisztematikusan végigmegy a rétegek értelmezésén. Magyarország legpolgárabb társadalmát Budapesten a városegysítés korára datálja, a millenniumig tartó időszakra a polgári fejlődés kiteljesedését látja. A negyedszázad alatt a főváros társadalomszerkezetében bekövetkezett változásokat ekképpen összegezi: egyrészt az ipari népesség és a szellemi foglalkozásúak (ezen belül is túlnyomórészt a hivatalnokság) létszámának erős megnövekedését, a kezdetben igen jelentős szakképzetlen segédmunkásnapszamos réteg összeszűkülését, másrészt az önálló gazdasági egységeik súlyának növekedését látja a forrásait képező számokban. Meglátása szerint a kilencvenes évek közepétől induló időszak fő vonása az immáron kiépült polgári társadalom belső ellentmondásainak előtérbe kerülése volt. A kép leginkább a modern polgári elemek erősödését mutatja – vonja le Vörös a következtetést: a tisztviselőréteg létszámának nagyarányú emelkedése, az iparban és a kereskedelemben a női munkaerő létszámának gyors növe-

kedése és a fizikai munkából élők kategóriáiban megfigyelhető hatalmas gyarapodása folytán Budapest társadalmának képe a fejlett kapitalizmus viszonyai közé belépett társadalom ismérvei jelennek meg. Vörös konklúziója, hogy mindez az ipari proletariátus állandó erősödéséhez vezetett.¹⁷ Vörös leírja, pontosan mit ért nagypolgárságon, arisztokrácián, zsidó burzsoázián, míg Hanák csak utal rájuk az urbanizációra áttérve, a számukra épült bérpaloták, villák és bérházak kapcsán. Így Vöröstől tudjuk meg, hogy Budapest polgári uralkodó rétege társadalmilag, emberi kapcsolatait tekintve még élesen elhatárolódó csoportokra bomlott, egészen a millennium időszakig. A várostörténetnek a millennium és a világháború közötti szakaszára azonban már kialakult, megszilárdult és vagyoni viszonyai révén élesen el is különült egy vékony, mintegy 500 főnyi vezető réteg, mely a hazai nagytőkéből nőtt ki. Ebben a rétegben a politikai-közéleti képviseletet ellátó értelmiségiek – elsősorban ügyvédek – is jelen voltak. Vörös a magyarországi értelmiség leghagyományosabb és legszélesebb rétegeként beszél az ügyvédekről, ide értve azokat is, akik nemcsak ténylegesen ügyvédi gyakorlatot folytattak, hanem mindazokat, kik állásuk betöltéséhez ügyvédi oklevélben kifejezett szintű jogi ismeretekre volt szükségük. Ez a gyakorló ügyvédek körénél jóval szélesebb kört jelent: beletartoznak az igazságszolgáltatás hivatásos bírái, ügyészei, a központi és törvényhatóságok hivatalnoki ügyintézői és az alsóbb rendű köz- és magánalkalmazottak széles rétege, akik diploma nélkül, jogi tanfolyami stúdiumokkal tevékenykedtek.¹⁸

Vörös fontosnak tartja megemlíteni, hogy az új réteget a sokszorosán összetett vagyoni, érdektársi és erősödő családi kapcsolatok jellemezték, mégis létrejönnek az új polgárságot összefogni kívánó új egyesületi formák, de éppen a legsajátosabban budapesti egyletek a polgárságot megosztó kerületi szempontú klikkeknek lettek a bázisai.

Tóth Árpád könyvéből¹⁹ tudjuk, hogy az egyesületek egyéb szerepeik mellett

egy-egy város identitásának kulturális fejlődéseként is működtek. Az egyesületek egyéni szervezettségű, az államtól független társadalmi kezdeményezések, a nyilvánosság szervezeti átalakulásának intézményeiként a modern polgári demokrácia, az individualizálódás és a polgári emancipáció első intézményesülései. A szervezetek gyors elterjedéséhez kapcsolódik a város és a városlakók tömegeinek rohamos növekedése, az urbanizáció és a társadalmi átalakulás összefüggései. Halmai Gábor így ír a nyilvánosságról, megjelölve az egyesületek szerepét is: „a polgári nyilvánosság a liberális jogállam időszakában a polgári társadalom és a politikai állam történeti elválásának terméke, mely közvetít a polgári társadalom és az állam között, és amelynek célja, hogy politikai funkciókat vegyen át az államtól. Az ekképpen felfogott nyilvánosság formái közé tartoznak a parlamenti tárgyalások, a petíciók, a gyűlések, a sajtó, a választójogi harc, valamint a pártok és a legkülönbözőbb célú egyesületek.”²⁰ Tóth Zsombor, elfogadva Halmai véleményét, az egyesületeket a nyilvánosság szervezeti átalakulásának intézményeként tekinti. Vörös Károly szerint a budapesti társadalmi szerkezet 1896 és 1914 közötti továbbfejlődése mellett nem szűntek meg azok a társadalmi mozgások sem, melyek ezt a fejlődést továbbra is befolyásolták. Ekkoriban ugyanis megfigyelhető az egyesületi élet erős fejlődése, különösen a sport vonatkozásában, de a szociális problémává bővült szegényügy iránti érdeklődés is egyletekbe tömörítette a polgárosodott nagyváros lakóit. Tóth világosan exponálja az egyesületek működésének összefüggéseit a város akkoriban rohamosan felgyorsult növekedésével, urbanizációjával, illetve a városi társadalom polgárosodásával. Írásai fő törekvése bemutatni, hogy mennyire termelt ki a dinamikus városfejlődés olyan problémákat és eseményeket, amelyek lehetővé tették az egyesületek megalakítását és ugyanakkor az egyletek hatását is a városi társadalom alakulására. Sajnálatos módon Hanák nem tér ki a polgárosodás eme intézményei szere-

pének elemzésére, azt viszont állítja, hogy a polgárosodás ütemének és mélységének megfelelő fokozatosságban szétválik egymástól a munkahely és a lakóhely, a közélet és a magánélet színtere.²¹

A modern urbanizáció során a város-tervezés és építés csalahatlan jeleként a bérház megjelenését értékeli. Pontos leírást ad a bérházak külsejét és belsejét meghatározó stílusokról, tanúbizonyságot téve művelődéstörténeti jártasságáról. Aprólékosan leírja a házak és lakások fekvését, nagyságát, berendezését – a bútorok stílusát –, a helyiségek elrendezését, funkcióját, a lakások beosztását rajzzal ábrázolja. Esmefuttatása és bemutatása ropant érdekfeszítő, elmélete világos, követhető, ő maga is következetes. Lenyűgözőek a stílusváltásokról írt észrevételei, a polgári lakás otthontalanságáról alkotott elképzelése és a már említett, új nemzedéket képviselő értelmiség lázadása az üres, reprezentatív szőlők ellen.

„A korai urbanizációt – írja – a város-tervezéstől a lakberendezésig a modernizálás és a polgárosodás szelleme hatotta át.” Következő állításából létezett egy a mágnást, értelmiségit, polgárt és kispolgárt összekötő közös értékeszmény. „Ez volt a belvárosi hagyományos céhpolgár, a lipótvárosi tőkés vállalkozó és a terézvárosi iparos-kereskedő kispolgár, sőt a fővárosba költöző mágnás, az ott letelepülő nemesi értelmiségi és tisztviselő közös értékeszménye.”²² Említettük már Vörös véleményét a kialakult budapesti polgári réteg kapcsolataira vonatkozóan, miszerint a millennium időszakáig sem társadalmilag, sem emberi kapcsolatait tekintve nem volt egységes, inkább élesen elhatárolódó csoportokra bomlott. Ebből arra következtethetünk, hogy közös eszményképe sem alakulhatott ki még ebben az időben, inkább a századforduló után. Ám mivel sajnálatos módon Hanák nem pontosítja, milyen időszakra vonatkozik állítása, nem tudni, hogy a közös értékeszmény kialakulását mikorra datálja.

Az említett házak és intézmények keletkezési évét nem pontosítja, gyakran

összemosza, nem alakít ki időszakokat, csak urbanizációról beszél, ám a 18. századtól indul és leginkább a 20. századi állapotot írja le, anélkül hogy megemlítené, mi mikor történt, mikor épült, hogyan fejlődött. Ezzel szemben Vörös nagyon gazdát, periódusokat jelöl ki, és tartja magát ahhoz, hogy a korszakokat jellemezze, ezekben helyezze el a polgárosodás és urbanizáció fejlődését jelentő eseményeket. Úgy tűnik, hogy Hanák észrevételeivel és a tanulmányban felvonultatott következtetéseivel csak a fővárossá alakult Budára és Pestre, azaz Budapestre szorítkozik, ám Vörös azt vallja, hogy Budapest periódusokon átmenő fejlődése nem állt önmagában, elszigetelten, szerves része, sőt a legtöbb vonatkozásban szervezője és vezető ereje volt annak a fejlődésnek, mely meghonosította a tőkés társadalom jellemzőit egész Magyarországon. Természetesen Budapest különleges helyzettel bírt e nagy országos fejlődésen belül is, vezető szerepe mindvégig megmaradt, hiszen a polgári átalakulás törvényszerűségeit ebben a feudális maradványoktól már eleve is legszabadabb – ezt a helyzetét mindvégig csak erősítő – városban sokkal tisztábban, sokkal élesebben kamatoztathatta. Ám mivel élesebbek voltak a fejlődés kontúrjai, ezért élesebbek voltak az ellentétek is – írja Vörös.²³

Valószínűsítem, hogy Hanák észrevételét Vörös is helyeselné, azaz hogy Budapest urbanizációját erőltetett felzárkózási vagy utolérési komplexus jellemzi, amelyben a lázas ütemű növekedés dívik, ebből kifolyólag sok a külsőlegesség, mely napvilágra hozta az olcsó, szegényes megoldásokat: zsúfoltság jellemző a beépített telkekre, nincsenek mellékutcák, inkább egymásnak támaszkodó házsorok épülnek, nem alakult ki egy fővárosi központ, kevés a tágas tér és a zöldövezet.²⁴ Ugyanakkor a modern urbanizáció társadalmi és technikai követelményeiről ír,²⁵ mintha figyelmen kívül hagyná a budapesti polgárosodás egyedi vonásait és a korábbi állítását a hirtelen népességszám-növekedésből fakadó gyors, néhol furcsa megoldásokról, valamint mintha megfedkezne a Keletre

késéssel érkező új „szelekről”, amiért a Nyugatot járt értelmiség mindvégig bírálja Magyarországot.

Hanák nem tér ki Pest és Buda különbségeire, az egyenetlen népességszámra, a tanulmány elején 18. századi népességadatokat hoz, ám írása középpontjában a 19. század áll. Vörös pontossággal mutatja be a népességadatokat, korösszetételre, nemre vonatkozóan, és megrajzolja Budapest millenáris társadalmi térképét. Csak Vörös említi az iparosítás hiányát, ő derít fényt a fejlődési rendellenességekre, a társadalmi térkép során szóba kerülő lakásvi-szonyoknál még ha röviden is, de ír a kispolgárság, ipari munkásság, cselédség és proletariátus széles rétegeinek lakhatásáról. Hanák tanulmányában nem tekinti tárgyának, noha az urbanizáció fontos elemei, a közlekedést, a közművesítés fejlődését és a tömegközlekedést, pedig ezek nagy jelentőséggel bírnak a gazdasági életben is, sőt a kontinensen első megépült és működő föld alatti vasút büszkeséggel vállalható. Végül nem tér ki a társadalom életében oly fontos közegészségügyre sem, és az országos központi funkciókat ellátó intézményeket sem említi, noha a városkép alakulásánál a korszakban épült kórházak és egyetemek az építészetben meghonosult stílusirányzatok leírásánál is fontos elemei lehettek volna tanulmányának.

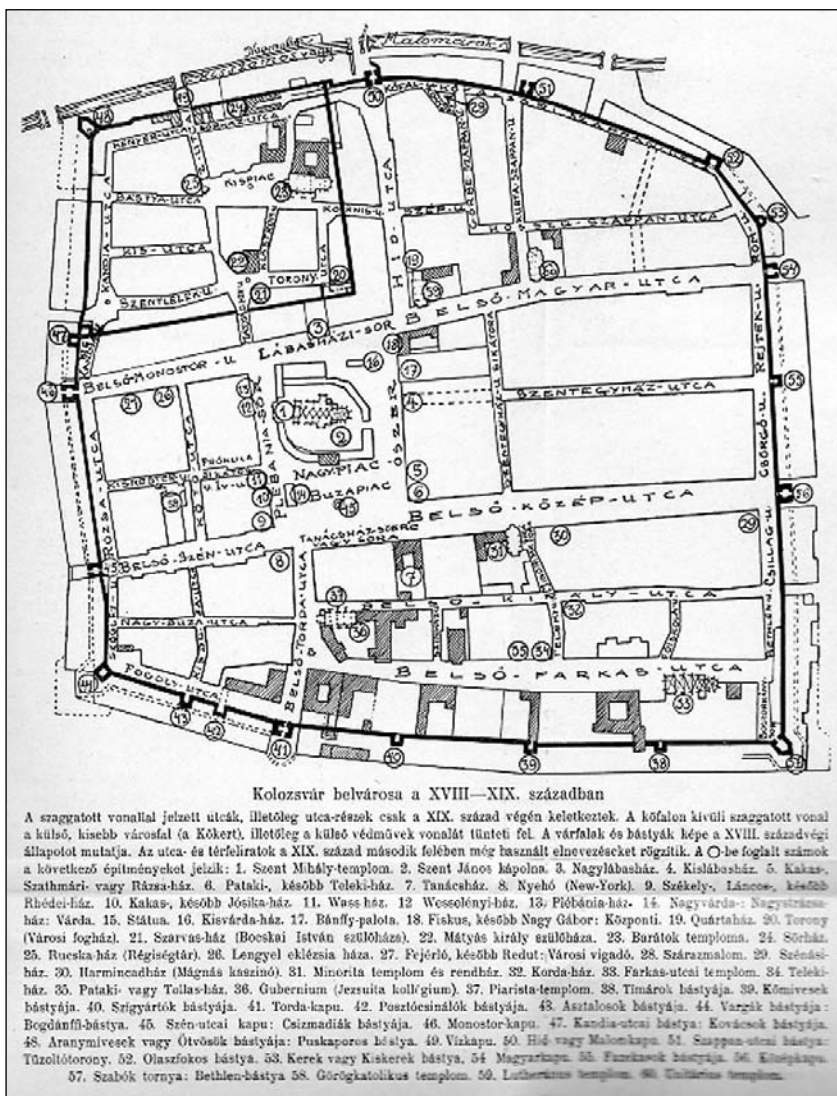
A városkép alakulásának kérdésénél mindkét tanulmány az építészeti stílusok értelmezésébe és elemzésébe bocsátkozik, de nem értenek egyet a stílusváltás hozta városkép milyenségét illetően. Míg Hanák

a változás, az új irányzatok pártján áll, üdvözi a szecessziós stílus megjelenését, addig Vörös azt tartja, az eklektika újat és hatását tudott produkálni, változatos, gazdagon tagolt tömegalakításokat hozott vissza, egyfajta mozgalmasságot a nyomasztóan száraz, ám monumentális neoklasszicizmus ellenében.

A két tanulmány összevetésekor arra a következtetésre juthatunk, hogy Vörös sorraiból valamiféle pátosz árad, Hanáknál elismerőbben ír Budapestről, noha az elmaradottságokat is megemlíti, mégis szoroson egymáshoz kapcsolódó logikus fejtegetésű mondatai megengedőek Hanák szókimondó stílusával szemben. Hanák ugyanakkor kissé pesszimista, leginkább kritikus hangvételt megütő, míg Vörös magyarázó, érvelő, nem annyira bíráló, jobbra összefüggéseket kereső. A két írás, noha ugyanazt a teret és időt állítja vizsgálódásának középpontjába, és gyakran ugyanarra vagy hasonló következtetésre jut, más társadalmi alakító eseményeket tart fontosnak és emel ki, mintha valóban egymás kiegészítéseként látott volna napvilágot. Kettejük munkájából, akárcsak a fentebb hivatkozott művekből alkothatunk pontos képet Budapest 19. századi és századfordulós életéről és városfejlődéséről: építészetéről, lakásművészetéről, az arisztokratikus, a nagypolgári, a polgári és a kispolgári házak lakóinak életmódjáról és lakhatásáról, a fővárossá lett nagyváros urbanizációjáról, közlekedéséről, a közegészségügy fejlődéséről, azaz város- és társadalmi képéről.

A Sugár út torkolatának terve az Operaházzal, Linzbauer István akvarellje után, 1871 (LTM – Fényképtára)
Forrás: <http://epa.oszk.hu/0000/0003/00002/bodor-k.htm> Letöltés ideje: 2009. október 27.

Forrás: Szabó T. Attila: Kolozsvár települése a XIX. század végéig. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet, Kvár, 1946. 32.

■ JEGYZETEK

1. Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek. Szerk. Bódy Zsombor – Ö. Kovács József. Osiris Kiadó, Bp., 2003.
2. Uo. 8.
3. Deák István: Hanák Péterről. In Budapesti Negyed VI. évf. 4. szám. 1998 tél. 7–12.
http://bfl.archivportal.hu/id-325-deak_istvan_hanak_peterről.html Letöltés ideje: 2010. március 30.
4. A pesti polgár. Tanulmányok Vörös Károly emlékére. Szerk. Gyáni Gábor és Pajkossy Gábor. Csonkai Kiadó, Debrecen, 1999. 7–9.
5. Hanák Péter: Polgárosodás és urbanizáció. Bécs és Budapest városfejlődése a 19. században. In: A Kert és a Műhely. Gondolat Kiadó, Bp., 1988. 17–63.
6. Vörös Károly: A világváros útján. Budapesti Negyed VI. évf. 2–3. 1998. 106–172.
http://bfl.archivportal.hu/id-292-v_r_s_karoly_vilagvaros_utjan.html Letöltés ideje: 2010. március 30.
7. Hanák Péter: Polgárosodás és urbanizáció. Bécs és Budapest városfejlődése a 19. században. In: A Kert és a Műhely. 17.
8. François Walter: A város meghatározásának problémái a 19. századi Európában. Korall 11–12. 2003. 184.
9. Jakab Elek: Kolozsvár története. Harmadik kötet. Oklevéltárral. Habsburg-Lotharingiai korszak (1690–1848). Bp., 1888. 901–903, 981–986, 1003–1009; Szabó T. Attila: Kolozsvár települése a XIX.

- század végéig. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet, Kvár, 1946. 14–15, 119; Kelemen Lajos: Művészettörténeti tanulmányok. Kriterion Könyvkiadó, Bp., 1982. 124–129; Kolozsvár. Transylvania Képeskönyvek. A kötetet Kelemen Lajos írásaiból összeállította, szerkesztette és kiegészítésekkel ellátta Bálint István János. Polygon Könyvkiadó, h.n. [1989]. 33, 136–137.
10. Lásd a dolgozat végén levő térképet a korabeli Kolozsvár óvárosáról.
11. Haske Ferenc: Kolozsvár története. Bp., 1888. 1. Tábla „Szabad királyi Kolozsvár városának és körül levő várfalainak rajzolatja 1831”.
12. B. Nagy Margit: Stílusok, művek, mesterek. Művészettörténeti tanulmányok. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1977. 128–131.
13. Kóváry László: Erdély régiségei és történelmi emlékei. Új kiadás 30 fametszvényvel. Horizont Kiadó, Bp., é.n. 74–75.
14. Az előbbi szerzők mellé sorolhatnók Gyarmati Zsolt: Nyilvánosság és magánélet a békeidők Kolozsvárán. Séták a Monarchia-beli Kolozsváron. Komp-Press Kiadó, Kvár, 2005. 41–64.
15. Bernard Lepetit: Une hermeneutique des villes est elle possible? In: Lepetit – D. Pumaine (coord.): Temporalités urbaines. Paris, 1993. 288, 292.
16. Hanák Péter: Társadalmi struktúrák a 19. századi Közép-Európában. Történelmi Szemle 39:2. 1997. 159–177.
17. Uő: A világváros útján. Budapesti Negyed VI. évf. 2–3 sz. 1998. 109–111. http://bfl.archivportal.hu/id-292-v_r_s_karoly_vilagvaros_utjan.html Letöltés ideje: 2010. március 30.
18. Vörös Károly: Hétköznapok a polgári Magyarországon. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 22. MTA Történettudományi Intézete, Bp., 1977. 21–28.
19. Tóth Árpád: Önszervező polgárok. A pesti egyesületek társadalomtörténete a reformkorban. L'Harmattan, Bp., 2005. éles szemmel vizsgálja és rekonstruálja a 19. század első felében nagy számban megalakult egyesületek, társaságok szerveződését, elemzi az átalakuló társadalom bizonyos csoportjainak sokféle törekvését. Megállapítja, hogy az egyletek legnagyobb számban és céljaikat tekintve a legnagyobb változatossággal Pesten szerveződtek, de egyes típusaik viszonylag rövid idő alatt az ország számos más városában is megjelentek.
20. Halmai Gábor: Az egyesülés szabadsága. Az egyesülési jog története. Atlantisz, Bp., 1990. 17.
21. Hanák Péter: A Kert és a Műhely. Gondolat, Bp., 1988. 17–18.
22. Uo. 24.
23. Vörös Károly: A világváros útján. Budapesti Negyed VI. évf., 2–3 sz. 1998. 107–108.
24. Hanák: i.m. 37.
25. Uo. 51.

TINÓDI LANTOS SEBESTYÉN, A LITERÁTUS MŰVELTSÉGŰ ÉNEKMONDÓ

■ Tinódi Lantos Sebestyén gyermekkoráról, ifjúkoráról keveset tudunk. Arról sincsenek pontos ismereteink, hogy hol végezte a tanulmányait. Feltehetően Pécssett, valamelyik káptalani iskolába járhatott, ez a hely esett ugyanis legközelebb a szülőfalujához, a Baranya megyei Tinód községhez.

Ebben a korszakban a fiatalok vagy papi pályára készültek, vagy olyan ismereteket sajátítottak el, amelyeket a világi életben is hasznosíthattak – írődeákként, gazdatisztként, jegyzőként. A káptalani

iskolákban az egyházi és világi pályára készülő tanulók képzésében kevés különbséget tettek. Elsősorban a vallásoktatásra fektették a fő hangsúlyt. A gyerekek megtanulták a Miatyánkot, a Hiszekegyet és a keresztény vallás alaptanításait. Az írás és olvasás mellett megtanultak latinul, ami akkoriban az állam hivatalos nyelve volt, s ha valaki közpályára készült, el kellett sajátítania.

Nagy jelentősége volt a gregorián énekek tanításának is, hiszen a gyerekek énekes szolgálatot teljesítettek a templomban.